

О. В. Кравченко

ОЛЕКСІЇВСЬКИЙ ГОЛОВНИЙ КОМІТЕТ: ДОПОМОГА ДІТЯМ-СИРОТАМ НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

Стаття присвячена вивченню діяльності Олексіївського Головного комітету піклування над дітьми осіб, які загинули під час російсько-японської та Першої світової воєн. Визначені напрями допомоги і категорії сиріт, якими опікувався комітет.

Ключові слова: Олексіївський Головний комітет, діти-сироти, російсько-японська війна, допомога

Важливим напрямом добродійної діяльності у Російській імперії була допомога дітям-сиротам з боку різних товариств, комітетів, приватних осіб. Події початку ХХ ст. стали поштовхом для активізації цієї діяльності: російсько-японська та Перша світова війни призвели до зростання кількості знедолених дітей, які потребували підтримки та піклування.

У сучасній історіографії практично відсутні дослідження, присвячені цій проблемі. В основному, це праці, де розглядалась організація добродійної допомоги у роки Першої світової війни з боку громадських організацій [1–4] та земств [5]. Лише Ю. Гузенко вивчав історію створення, структуру та форми діяльності Олексіївського Головного комітету в 1905–1914 рр., залучивши документи Держархіву Миколаївської обл. [6]. Метою цієї статті є аналіз основних напрямів діяльності Олексіївського Головного комітету піклування над дітьми осіб, які загинули під час російсько-японської війни та визначення категорій сиріт, яким призначалась допомога.

Лихоліття початку ХХ ст. зумовлювали долучення держави до справи піклування над сиротами. Маніфестом від 11 серпня 1904 р. визначено прийняти на коштів державної скарбниці витрати з виховання та забезпечення осиротілих дітей офіцерів і нижніх чинів «запечатлевших кров'ю на далекій окраїні пламенну їх преданність отечеству» [7, 1]. Вже 27 серпня 1904 р. була проведена особлива нарада, на чолі зі статс-секретарем, графом Д. Сольським, де розроблено проект правил забезпечення долі дітей осіб, які загинули у війні з Японією. 16 червня 1905 р. правила затверджені імператором Миколою II. За ними, керівництво цією справою покладалось на Головний комітет піклування над дітьми осіб, які загинули у російсько-японській війні. Того ж дня – 16 червня 1905 р. – комітет отримав назву «Олексіївський» – на честь спадкоємця престолу Олексія Миколайовича [7, 1зв.]. Свою діяльність Олексіївський Головний комітет піклування над дітьми осіб, які загинули під час російсько-японської війни, розпочав з 1 липня 1905 р. [7, 29].

Комітету підпорядковувалися губернські (обласні) комітети, які розподіляли кошти між повітовими (окружними) комітетами [6, 20]. У Харкові земські збори та міська дума не прийняли до 1906 р. на себе піклування про сиріт, тому місцевий губернатор просив невідкладно приступити до відкриття відповідного повітового комітету, для чого за досить стислі терміни (до 1 серпня 1906 р.) необхідно було зібрати відомості про сиріт нижніх чинів [7, 37зв.–39]. На 24 березня 1907 р. розпочав роботу Харківський губернський комітет з піклування над дітьми осіб, загиблих у війні з Японією [7, 55зв.–55а]. Того ж року створений і Чернігівський губернський комітет [8, 68].

Завідування на місцях опікою на сиротами покладалось на різні установи, залежно від належності батьків цих дітей до офіцерського звання чи до розряду нижніх чинів. Слід відзначити, що, згідно ст. 45 правил,

опіка над дітьми офіцерів доручалась особливим губернським комітетам, а осиротілих дітей нижніх чинів мали опікувати земські та міські установи (у тих місцевостях, де вони візьмуть на себе цей обов'язок) за ст. 35 правил, для цього за необхідністю мали утворюватися повітові комітети (ст. 37). До губернських комітетів мали входити губернський предводитель дворянства, управляючий казенною палатою, голова земської управи та міський голова. Запрошеними членами комітетів могли бути представники воєнних та освітніх відомств, члени губернських зібрань та міських дум [7, 2].

Показово, що участь земств і міських управлінь у справі допомоги дітям-сиротами нижніх чинів не була обов'язковою, а визначалась як допомога «без будь-яких щодо цього зобов'язань, а у розмірах – за їхнім власним розсудом» [7, 4–4а]. Головний комітет у своєму заклику до місцевих установ підкреслював, що «досить важливим було б, щоб вони виявляли живу участь у новій справі... та не обмежувалися лише прийняттям прохань, а самі турбувалися про розшук дітей, які мали право на опіку у тій чи іншій формі» [7, 5]. Проте, як свідчать архівні документи, земства без особливого ентузіазму реагували на цю пропозицію, очевидно ще й тому, що мали одночасно вирішувати низку справ у різних напрямках.

Оголошення про відкриття місцевих відділень Олексіївського Головного комітету піклування над дітьми осіб, які загинули під час російсько-японської війни, давалися через засоби масової інформації (зокрема у губернських відомостях). Зверталися з заявами на отримання допомоги безпосереднього до губернатора запрошували матерів, родичів та опікунів дітей-сиріт офіцерських та цивільних чинів усіх відомств, священнослужителів, чиновників цивільної служби, які перейшли на воєнну нижніми чинами. Для отримання допомоги необхідно було надати метричну виписку про народження дитини, свідоцтво з поліції про те, що дитина була та той час живою, свідоцтво про право на допомогу. Заяви могли подавати також брати й сестри загиблих осіб, якщо сироти перебували під їхньою опікою й залишилися без засобів для існування [7, 6зв.].

Слід зазначити, що з травня 1906 р. Олексіївський Головний комітет ретельно проводив особливе обслідування на території всієї Російської імперії для того, щоб встановити, хто саме з міського та сільського населення загинув на війні, та мати у своєму архіві повні іменні списки дітей, забезпечення яких покладалось на державу, з точним встановленням віку кожної особи [7, 13, 35]. До цього повітовим воїнським і земським начальникам надсилалися особливі опитувальні бланки про особу – загиблого нижнього чину. На 1 червня 1906 р. було виготовлено 603 тюки (70 тис. карток) бланків, з них розіслано – 310 тюків [7, 30].

За «Правилами про забезпечення долі дітей осіб, загиблих у війні з Японією» від 16 червня 1905 р. були визначені форми та розміри допомоги, залежно від належності до певного чину, місця проживання, віку утримувача. Другий розділ правил встановлював особливості отримання допомоги від Олексіївського Головного комітету дітьми нижніх чинів. Допомога цій категорії сиріт надавалась незалежно, від збережених за ними прав на інші пенсії та допомоги, за діючим законодавством, і виявлялась у таких формах: 1) грошова допомога від казни; 2) сприяння у забезпеченні початкового навчання. Допомога видавалась від народження до 16 років на кожну дитину-сироту в сумі 18 руб. на рік у сільській місцевості, до 24 руб. – на дитину, яка мешкала у місті, та до 36 руб. – на дитину, яка мешкала у великому місті, з населенням понад 150 тис. осіб [7, 18]. 31 жовтня

1906 р. сума допомоги була збільшена на 6 руб. у рік: з 18 до 24, з 24 до 30 та з 36 до 42, відповідно [7, 25].

Діти нижніх чинів, сироти та напівсироти, які відвідували навчальні заклади, отримували допомогу на придбання теплого одягу та навчальних приладів. У навчальних закладах збиралися відомості про цих дітей, складалися спеціальні списки за повітами, відправлялися до губернатора, а звіди – до Олексіївського комітету [9, 1]. Допомога на взуття, теплий одяг та навчальні прилади становила 15 руб. одноразово [9, 29]. У 15 повітах Чернігівської губ. на 1912/13 н. р. нараховувалося 256 членів дітей, на яких видано одноразово 3840 руб. [9, 57].

Видача допомоги дітям нижніх чинів припинялась раніше 16 років, якщо наставало шлюбне повноліття або особа отримувала тюремне ув'язнення чи більш тяжке покарання. Допомога видавалася тричі на рік у сільській місцевості та у містах: 1 квітня, 1 серпня, 1 грудня, а в містах з підвищеним розміром допомоги – щомісяця [7, 18]. Нараховані гроші видавалися у земських управах, волосних правліннях або повітових комітетах.

Опіка над дітьми-сиротами нижніх чинів, з боку Олексіївського Головного комітету, розпочиналася лише через рік, після переведення російської армії на мирне становище, тобто з 1 жовтня 1906 р., а до того, за ст. 38 Статуту про війську повинність (Звід Законів Російської імперії, Т. 4, 1897 р.), покладалася на земства, міські і сільські товариства [7, 35]. Під опіку комітету потрапляли також діти воїнів, які померли вже вдома від наслідків війни, протягом не більше року після переведення армії на мирне становище [7, 14зв.], а також сироти санітарів, церковнослужителів, дружинників, добровольців. Причому, з моменту отримання допомоги від скарбниці, нарахування земської допомоги цим сиротам припинялося [7, 35].

Третій розділ правил визначав порядок отримання допомоги сиротами офіцерських чинів, яка мала такі форми: 1) допомога на виховання, навчання та шляхові витрати; 2) відправлення дітей до виховних та навчальних закладів. На кожну дитину віком до 6 років встановлювався розмір допомоги в 75 руб., від 6 до 10 років – 125 руб. на рік. За клопотанням матерів або опікунів, замість грошової допомоги, дітей, за можливості, відправляли, за рахунок держави, на вакансії до притулків та відповідних віковій дитини навчально-виховних закладів. З 10 років допомога встановлювалась у 300 руб., а, внаслідок відправлення до навчального закладу, могла бути збільшена до 450 руб. на рік. Допомога на навчання видавалась до 18 років й могла бути продовжена до закінчення навчання, але не більше, ніж до 21 року. Після закінчення навчального закладу, за рахунок казни, виділялася вихідна одноразова допомога. Грошова допомога дітям офіцерських чинів нараховувалася та видавалася матерям або опікунам сиріт не менше, ніж двічі на рік – 1 січня та 1 липня [10, 1].

Лише за півроку існування Олексіївського комітету, протягом 1905 р. було подано 796 клопотань щодо призначення допомоги осиротілим, під час війни з Японією, на родинам. З 1 липня 1905 – до 1 червня 1906 рр. під заступництво комітету прийнято 306 дітей офіцерських чинів, а на їхнє утримання витрачено 51 тис. 345 руб. 27 коп. (діти нижніх чинів допомоги від комітету тоді ще не отримували). Як видно зі звіту про діяльність комітету за перший рік його існування, пропозиція віддавати дітей до навчально-виховних закладів сприймалася з боку матерів і опікунів украй негативно (особливо, з боку селянства) [7, 30].

Причому сироти офіцерських чинів, віком до 10 років, крім допомоги від Олексіївського Головного ко-

мітету, отримували також пенсію від держави, за службу їхніх батьків [7, 23а]. До того ж розмір допомоги не зменшувався й після досягнення ними 10-річного віку, навіть якщо сума була більшою, ніж встановлювалося правилами від 10 червня 1905 р. [7, 29зв.]. З 6 вересня 1907 р. для сиріт, які досягли 10-річного віку, виплати пенсій за службу батьків припинялися [8, 109].

Дітей офіцерських чинів відправляли учитися, за рахунок коштів Олексіївського Головного комітету, до різних навчальних закладів, наприклад, з Чернігівської губ. діти навчалися у Полтавському кадетському корпусі, сиріт віддавали до пансіону-притулку при Київському опікунстві над малолітніми дітьми військових чинів [10, 75]. Київське опікунство утримувало Олексіївський воєнний притулок для дівчат і хлопців, який створили ще 1903 р. Головою Ради опікунства притулку була О. Драгомирова [11, 5–6].

З часом діяльність Олексіївського Головного комітету була розширена. З 10 січня 1906 р., за рішенням Державної Ради, Олексіївський комітет прийняв на себе забезпечення матеріальною допомогою дітей військових чинів, які загинули при виконанні службових обов'язків у мирний час (поліцейські чини, жандарми) [7, 26, 29зв.]. Комітет збирав відомості про час та обставини смерті особи, рід занять та місце проживання постраждалих, метричні дані дітей, свідчення поліції чи діти є живими і не відправлені до навчально-виховних або навчальних закладів не за рахунок батьків [7, 108].

11 березня 1906 р. Олексіївський Головний комітет затвердив «Правила видачі допомоги дітям зауряд-прапорщиків» (з 1891 р. – звання унтер-офіцера) [6, 21]. Сироти цієї категорії прирівнювались у правах, за розміром допомоги, з дітьми офіцерів або нижніх чинів, залежно від суспільного становища їхніх родин: походження, занять, освіти загиблого на війні з Японією голови родини [6, 21; 7, 33].

Допомогу почали надавати не лише сиротам, але й дітям непрацездатних воїнів. Ця категорія дітей могла розраховувати на допомогу, за умов народження не пізніше 3 серпня 1906 р., тобто, по закінченню 306 днів з часу переведення армії на мирне становище (1 жовтня 1905 р.). До числа сиріт нижніх чинів, прийнятих під заступництво Олексіївського Головного комітету, були включені діти воїнів, які зникли без вісті та не повернулися на батьківщину [7, 63, 64зв.]. Після повернення батька-воїна, дитина виключалась зі списків сиріт і допомогу вже не отримувала [8, 103].

За чотири роки, з дня відкриття комітету, надійшло чимало прохань щодо прийняття під його заступництво дітей осіб, які втратили працездатність, внаслідок російсько-японської війни. З часом стало все складніше з'ясувати причини непрацездатності. Тому Олексіївський Головний комітет визнав за необхідне встановити конкретний термін, після якого, прийом нових прохань від нижніх чинів, які вважали себе такими, що втратили працездатність, припинявся. Комітет постановив припинити прийом заяв з 1 жовтня 1911 р. [7, 88].

18 березня 1909 р. затверджено Закон про пенсії та допомоги особам, які постраждали від злочинних дій, здійснених з політичною метою, та родинам цих осіб. Олексіївський Головний комітет розпочав видавати допомогу дітям цієї категорії [12, 1]. З 16 березня 1911 р. Олексіївський комітет поширив свою турботу на дітей осіб, які загинули у боротьбі з епідеміями холери та чуми [7, 118].

На 1910 р. Олексіївський Головний комітет видавав допомогу 90 тис. дітей [7, 88]. Очоловав Олексіївський Головний комітет піклування над дітьми осіб, які загинули під час російсько-японської війни, П. Семенов-

Тянь-Шанський [7, 44], а з лютого 1914 р. – А. Стишинський. Канцелярія комітету знаходилась у Санкт-Петербурзі на Міщанській вулиці, будинок № 13 [8, 1], з 20 серпня 1908 р. – на вулиці Мойка, 13 [7, 72].

З початком Першої світової війни Олексіївський Головний комітет піклування над дітьми осіб, які загинули під час російсько-японської війни, взяв на себе турботу про дітей загиблих воїнських чинів. 2 вересня 1914 р. Микола II підписав Положення Ради Міністрів про перейменування Олексіївського Головного комітету піклування над дітьми осіб, які загинули під час російсько-японської війни, в Олексіївський Головний комітет [13, 10]. Усі функції комітету залишалися незмінними. Допомога від комітету виплачувалася до другої половини 1917 р., але з жовтня виплати припинилися: діти солдатів та прапорщиків не отримували допомоги з 1 грудня, діти офіцерів – з 1 січня 1918 р. [14, 3]. 1918 р. за гетьмана П. Скоропадського, діловодство було передане у відділ земського та міського господарства при губернському старості. Гетьманський уряд обговорював питання перегляду розмірів виплат і передавання справи піклування над сиротами до особливого Міністерства опіки. Однак допомога дітям так і не видавалася [14, 72]. У березні 1919 р. були створені губернський та повітові відділи соціального забезпечення, отже, функції колишнього Олексіївського Головного комітету були фактично ліквідовані [14, 60].

Таким чином, Олексіївський Головний комітет, що був створений з метою організації допомоги дітям осіб, загиблих у роки російсько-японської війни, виконував функції державної благодійної установи. Допомога Комітету мала цільовий характер – була спрямована на матеріальну підтримку сиріт та дітей осіб, постраждалих внаслідок воєнно-політичних подій початку ХХ ст. Установа проводила ретельну перевірку для виявлення всіх дітей, чії батьки постраждали, захищаючи батьківщину. Допомогу отримували діти офіцерських та нижніх чинів та прирівняних до цієї категорії осіб. Сиротам нижніх чинів допомога видавалася до 16 років, а офіцерських – до 18, а у випадку навчання до 21 року. Під час Першої світової війни Олексіївський Головний комітет опікувався сиротами, загиблих у цій війні воїнів. Виявлення регіональних особливостей функціонування цієї установи потребує подальшого дослідження.

1. Донік О.М. Діяльність громадських організацій і товариств у справі допомоги військовим та цивільному населенню в Україні в роки Першої світової війни (1914–1918 рр.) // *Проблеми історії України XIX – початку ХХ ст.* : Зб. наук. пр. – К., 2002. – Вип. 4.
2. Донік О.М. Громадська благодійність в Україні в роки Першої світової війни // *Проблеми історії України XIX – початку ХХ ст.* : Зб. наук. пр. – К., 2005. – Вип. 9.
3. Загребельна Н.І. Провідні гуманітарні організації в Україні у період Першої світової війни: створення, структура, соціальна база, джерела фінансування // *Проблеми історії України XIX – початку ХХ ст.* : Зб. наук. пр. – К., 2003. – Вип. 6.
4. Хаустова О.В. Організація благодійної діяльності в Харківській губернії з початком Першої світової війни // *Вісник Харківського національного університету ім. В. Каразіна.* – 2004. – Вип. 36.
5. Примаченко Ю. Гуманітарна діяльність Чернігівського губернського земства в роки Першої світової війни: опіка неповнолітніми // *Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. Серія: Іст. науки.* – 2004. – Вип. 27.
6. Гузенко Ю.І. Діяльність Олексіївського Головного Комітету з догляду дітей осіб, що загинули на війні з Японією // *Наукові праці Чорноморського державного університету ім. П. Могили.* – 2005. – Т. 37. – Вип. 24.
7. *Держархів Харківської обл.* – Ф. 315. – Оп. 1. – Спр. 2.

8. *Держархів Чернігівської обл.* – Ф. 145. – Оп. 3. – Спр. 265.
9. *Держархів Чернігівської обл.* – Ф. 145. – Оп. 3. – Спр. 958.
10. *Держархів Чернігівської обл.* – Ф. 145. – Оп. 3. – Спр. 956.
11. *Держархів м. Києва.* – Ф. 232. – Оп. 1. – Спр. 3.
12. *Держархів Чернігівської обл.* – Ф. 145. – Оп. 3. – Спр. 957.
13. *Об обеспечении судьбы детей лиц, погибших в войну с Германией и Австро-Венгрией, и детей погибших офицерских и нижних чинов, а равно приравняемых к ним лиц, служащих в военном и морском ведомствах по воздухоплаванию // Известия Харьковской городской думы.* – 1914. – № 9–11.
14. *Держархів Харківської обл.* – Ф. 315. – Оп. 1. – Спр. 75.

Kravchenko O.V. The Oleksiivsky chief committee: the assistance for orphan children in the beginning of the 20th century. The article is devoted to the study of the Oleksiivsky chief committee care for the children of those who died during the Russian-Japanese war and the 1 World War. Are defined the directions of the care and the categories of orphans who were patronized by the committee.

Key words: The Oleksiivsky chief committee, orphan children, Russian-Japanese war, help

Л. М. Жванко

ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ БІЖЕНЦІВ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ЗА ДОБИ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

У статті досліджено напрямки соціальної опіки дітей біженців Першої світової війни за доби Української Центральної Ради.

Ключові слова: Перша світова війна, діти, біженці, соціальний захист

Сто років від початку Першої світової війни, що відзначатиметься наступного, 2014 р., спонукає науковців звертатися до недосліджених сторінок, серед яких перебувають і гуманітарні проблеми, спричинені нею. Однією з них є проблема біженців. Адже війна перетворила десятки тисяч підданих імперії Романових на біженців, змушених полишити свої домівки і на довгі роки вживатися у статус людини без рідного краю [1]. При цьому, на українських теренах, що входили до її складу, в результаті Лютневої революції змінилися кілька державних утворень, які по-різному бачили вирішення проблем біженців. Особливе місце серед цієї категорії посідали діти – найбільш вразлива категорія часів суспільних катаклізмів. Зазначена проблематика до цього часу перебуває поза увагою науковців, а тому поодинокі розвідки заслуговують окремої уваги. Так, у статті Є. Джумиґи, присвяченій умовам життя дітей в Одесі періоду Першої світової війни, є згадка про становище дітей-біженців [2]. О. Колосова у своїй роботі аналізує правове забезпечення безпритульних дітей і дітей-сиріт у політиці урядів УНР та Гетьманату за 1917–1921 рр. [3]. Проте, комплексного дослідження, яке б відображало становище дітей-біженців на початковому етапі Української революції поки ще немає. Відтак, метою цієї публікації є визначення кола проблем соціальної опіки дітей біженців за доби Української Центральної Ради (далі – УЦР).

Перш за все, слід зазначити, що ще за доби Російської імперії, надзвичайно важливим напрямом допомоги з боку держави та громадськості стала соціальна опіка дітей біженців, оскільки вони були найбільш незахищеною групою у сприйнятті негативних суспільних виявів. Різного віку, соціального статусу, етнічної приналежності вони вже пережили важкі страждання, а їхні очі з докором дивилися на ту дійсність, яка позбавила їх дитинства. При цьому когорта таких дітей не була однорідною. Когось із них належало влаштувати до школи, когось – до садка на час роботи батьків. Серед дітей у кращому моральному стані були ті, хто перебу-